

**BALIKESİR, KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEN**  
**II. NIKEPHOROS PHOKAS (963-969) DÖNEMİNE AİT NADİR**  
**GÜMÜŞ SİKKE MILIARESİON**

Ceren ÜNAL\*

**Özet**

İmparator II. Nikephoros Phokas Makedonya Hanedanı üyesi olmamakla birlikte parlak askeri kariyeri sayesinde tahta geçmiştir. II. Nikephoros Phokas dönemine ait nadir basım gümüş sikke miliaresion ise Makedonya Hanedanlığı döneminde gelişen sanat üslubunun sikke tasvir tipolojisine getirdiği yenilik olarak dikkat çekmektedir. Nadir basım örneklerden olan gümüş sikke birimi miliaresion'un ön yüzünde yer alan imparatorun tasvirindeki tipolojik farklılık dönemin sanat üslubunda yaşanan gelişmelerle paralellik göstermektedir. II. Nikephoros Phokas'ın tahta geçmesinin öncesinde ve sonrasında yaşanan siyasi ve kültürel gelişmeler gümüş sikke miliaresion eşliğinde incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Bizans, Makedonya Hanedanı, Nikephoros Phokas, Miliaresion

**Abstract**

**A Rare Miliaresion of Nicephorus II Phocas from Balıkesir, Kuva-yi Milliye Museum**

While Nicephorus Phocas was not a member of Macedonian Dynasty, he became emperor with the help of his brilliant military career. A silver coin, miliaresion which is a scarce mint of emperor Nicephorus II Phocas reign presents a new reflections of Macedonian art style on Byzantine coin iconography. This rare silver coin which is called miliaresion has different style of emperor representation on its obverse. This typological difference also displays parallelism with the art style of its era. Cultural and political developments which occurred before and later of Nicephorus II Phocas sovereignty will be researched in company with this rare silver coin.

**Key Words:** Byzantine, Macedonian Dynasty, Nicephorus Phocas, Miliaresion.

---

\* Doç. Dr. Ceren Ünal, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Manisa, cerenunalcbu@gmail.com

**M**akedonya Hanedanı üyesi imparator II. Romanos (959-963) öldüğünde oğulları II. Basileios ve VIII. Konstantinos küçük oldukları için taht mücadeleleri yaşanmaktaydı<sup>1</sup>. İmparatoriçe çocuklarının geleceğini ve tahttaki haklarını koruma adına tercih yapıp, güçlü bir kişiliği eş olarak seçmesi gerektiğini düşünmüş ve halk tarafından da hürmet gören, askeri başarılarla imza atmış komutan Nikephoros Phokas ile evlenmiştir<sup>2</sup>. 963 yılında II. Romanos'un ani ölümüyle imparatorun varisleri olan iki oğlunun adına taht naipliği yapan Theophano, Nikephoros Phokas ile anlaşma yapmıştır. Nikephoros Phokas, Kaesareia'da ordusu tarafından imparator ilan edildikten sonra Konstantinopolis'e giderek, şiddetli çatışmalardan sonra hâkimiyeti ele geçirmiş ve Hagia Sophia'da taçlandırılmıştır (Ostrogorsky 1995, 265; Norwich 2013, 153-158). Anadolu'nun güçlü ailelerinden Phokas'ların bir üyesinin imparatorluk tahtına çıkması ile Bizans İmparatorluğunda Anadolu aristokrasisi yükselişe geçmiştir.

II. Romanos'un ölümünden sonraki dönemde Makedonya Hanedanına mensup olmayan II. Nikephoros Phokas (963-969) ve II. Ioannes Çimiskes (969-976) tahta naip imparator olarak çıksalar da tahtın gerçek varislerinin yerini almaya cesaret edememişler, dolayısıyla halk tarafından sevilen II. Romanos'un çocuklarının tahttaki hakları gasp edilmemiştir. Halkın, II. Romanos ve Makedonya Hanedanına duyduğu sevgi ve gösterdikleri itibar aslında genç varisleri ölümden kurtarmış ve ileriki yıllarda da tahta çıkmalarının yolunu açmıştır.

Makedonya Hanedanının tahta geçtiği ilk yıllardan itibaren Bizans ordusu başarılı seferler sonucu sınırlarını Fırat nehrine kadar ilerletmiştir. Makedonya Hanedanı döneminde sanat, kültür ve idare bakımından gerçekleştirilen önemli gelişimler askeri bakımlardan alınan başarılarla desteklenmiştir. Makedonya Hanedanı üyesi olmayan ama hassas siyasi gelişmeler sonucunda tahta çıkan II. Nikephoros Phokas

---

<sup>1</sup> II. Romanos'un 15 Mart 963 yılında beklenmedik ölümü sonucu oğulları Basileios ve Konstantinos ile kızı Anna'nın tahttaki hakları tehlikeye girmiş görünse de anneleri imparatoriçe Theophano kocasının ölümünden kısa bir süre önce Girit'i almış ve halk tarafından hürmet gören komutan Nikephoros Phokas'ı kendisine eş seçerek yasal haklarını korumaya almıştır (Herrin 2010, 294).

<sup>2</sup> İmparatoriçe ile Nikephoros Phokas arasındaki evliliğe dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar son derece dindar biri olan Nikephoros Phokas'ın bu evliliği sadece karşılıklı çıkarları koruyan bir anlaşma gibi gördüğünden bahsederken, aslında bu sofu yeni imparatorun genç ve güzel eşine âşık olduğu ve evlilikleri süresince de bu zaafının imparatoriçe tarafından kullanıldığı da düşünülmektedir. Anadolu aristokrasi üyesi Nikephoros Phokas, kaba saba, yaşlı ve çekici olmayan fiziğe sahip biri olarak tanımlanmaktadır (Norwich 2013, 153, 159). Temeli tahtı ve gücü elde etme ve koruma amacına dayalı olan bu evlilikte yaşanan her ne ise tam olarak bilinmemekle birlikte, anlaşılan imparatoriçe oğullarına ve kendisine güvenli bir yaşam ve tahta söz hakkı sağlamıştır. Özellikle Girit seferi ve sonrasında aldığı askeri başarılarla halk tarafından oldukça sevilen ve takdir edilen Nikephoros Phokas tahta çıktıktan bir süre sonra sert mizacı ve dindar yaşam tarzı nedeniyle halktan koparak toplum tarafından istenmeyen imparator haline gelmiştir. Tahta çıkması imparatoriçe tarafından sağlanan Nikephoros Phokas'ın ölümü ise yine imparatoriçenin kurduğu düzenle gerçekleşmiştir.

döneminde de imparatorluğun özellikle doğu sınırları tekrar genişletilerek, Kilikya ve Suriye'nin kuzeyindeki önemli merkezler ele geçirilmiştir (Diehl 2006, 85<sup>3</sup>; Ostrogorsky 1995, 265, 269; Norwich 2013, 162). Bu dönemde imparatorluğun doğu sınırlarında Müslüman akınları bir süreliğine de olsa durdurulmuştur. Nikephoros Phokas'ın askeri başarıları doğu bölgeleri ile sınırlı kalmamıştır. Aslında, II. Romanos'un iktidarında alınan askeri başarıların çoğunluğu büyük komutan Nikephoros Phokas'ın yeteneklerine bağlıdır. Tahta çıkmadan önce, 960 yılı civarında, yaptığı Girit seferinde başarıya ulaşan Nikephoros Phokas Doğu Akdeniz havzasının önemli ticari ve stratejik merkezlerinden olan Girit'in tekrar Bizans İmparatorluğuna dâhil edilmesini sağlamıştır (Diehl, 2006 84; Ostrogorsky 1995, 265; Norwich 2013, 44, 150).

İmparatoriçe Theophano, aşırı dindar olan<sup>4</sup> ve ağır vergiler altındaki halk tarafından da artık sevilmeyen<sup>5</sup> kocası II. Nikephoros Phokas'tan kurtulmak için kocasının arkadaşı, yeni aşığı Ioannes Çimiskes ile anlaşmış ve imparatoru 10 Aralık 969 tarihinde gece yarısı suikast düzenleyerek öldürmüştür (Grierson 1973, 580; Norwich 2013, 170-173)<sup>6</sup>.

Bizans İmparatorluğunun ikinci parlak dönemi olarak tanımlanan Makedonya Hanedanı iktidarı sanat eserlerinin zenginliği ve işçiliklerindeki yüksek kaliteyle öne

---

<sup>3</sup> C. Diehl çalışmasında Ioannes Çimiskes ve Romanos Lekapenos'un Ermeni olduklarından bahsederken, Nikephoros Phokas'ı bu tanımlamaya dâhil etmemektedir (Diehl, 2006 85). Levchenko ise farklı ırklardan oluşan Bizans İmparatorluğundan ve Makedonya Hanedanı da dâhil olmakla birlikte, Nikephoros Phokas'ın da Ermeni asıllı olduğundan bahseder (Levchenko, 2007, 170). Bizans tarihi uzmanlarının bu konuda ortak görüş vermediği fark edilmektedir.

<sup>4</sup> G. Ostrogorsky çalışmasında; imparator II. Nikephoros Phokas'ın Athos Dağında yer alan Lavra Manastırının kurucusu Aziz Athanasios'un kuvvetli bir hayranı olduğunu belirtir ve Athos Dağının önemli dini merkezlerinden olan bu manastırın yükselme devrinin II. Nikephoros Phokas döneminde yaşandığından bahseder (Ostrogorsky 1995, 266, Dipnot 3; Norwich 2013, 154, dipnot 120, 161).

<sup>5</sup> Kazandığı askeri başarılar, özellikle deniz ticareti ve Doğu Akdeniz havzasındaki stratejik durumundan dolayı büyük öneme sahip Girit'in ve doğu merkezlerinden en önemlisi, Patriklik merkezi Antakya'nın geri alınması, her ne kadar imparatorluğun tekrar güçlenmesi ve sınırlardaki varlığını düşmanlarına karşı hissettirmesi adına önemli olsa da halk bu başarıların bedelini ağır vergiler vererek ödemekteydi (Ostrogorsky 1995, 271; Norwich 2013, 168-169). Önceki iktidarlara göre varlığı önemsenmemiş, Anadolu aristokrasisi ve askere verilen değerlerle bir kenara itilmiş halk ödemek zorunda kaldığı ağır vergi altında ezilmekteydi. Bu bakımdan, II. Nikephoros Phokas yönetimine karşı gün geçtikçe büyüyen halk tepkisi belirgin bir tehlike olarak ortaya çıksa da imparatorun bu durum üzerinde durmayı düşündüğü konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Siyasi anlamdaki bu sıkıntıların yanı sıra enflasyon karşısında sikkelerin değer oranlarında düşüşler yaşanmış ve bu dönemde düşük ağırlıkta altın sikke tetarteron tedavüle sokulmuştur.

<sup>6</sup> İmparatoriçe Theophano kocasının öldürülmesinden sonra tahta çıkan aşığı Ioannes Çimiskes ile evlenmeyi beklerken patrik Polyeuktos'un baskısı sonucu saraydan uzaklaştırılmıştır (Ostrogorsky 1995, 272).

çıkılmaktadır<sup>7</sup>. Makedonya Rönesansı olarak tanımlanan bu dönemde çok sayıda elyazma eser, ikona, röliker, fildişi ve kemik obje, maden eser, cam eser üretildiği gibi İkonoklazma döneminde tahrip olan anıtsal resim programı eserlerinin restorasyonlarının yapılması ve yeni eserlerin düzenlenmesi uygulanmıştır (Maguire 1994, 105)<sup>8</sup>. Sanat alanında hem üretim kalitesi hem çeşitliliği bakımından 10. yüzyılda hızla ilerleyen bu akım döneme damgasını vurarak, Makedonya Rönesansı özel tanımlamasıyla anılmaktadır<sup>9</sup>. Klasik Antikitenin natüralist üslubunun akıcılığı ve canlılığının Bizans sanatında tekrar ortaya çıkması, antik dönem edebi metinlerine duyulan ilginin artması ve antik dönem sanatının Hristiyan dini öğretilerini de yanına katarak yeniden canlanması dönemin öne çıkan unsurlarıdır (Cormack 2000, 130). Sanatın her kolunda görülen bu canlanma ve akıcı gelişim sikke tasvir üslubuna da yansımıştır.

II. Nikephoros Phokas iktidarı sırasında iki tip altın sikke birimi histamenon, gümüş sikke birimi miliaresion<sup>10</sup> ve bakır sikke birimi follis basımı gerçekleştirilmiştir (Whitting, 1973 190).

İmparatorun tasvirinin üzerinde yer aldığı basamaklar İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha tepesini ve üzerinde yükselen haç tasviri de Calvaria Haçını temsil etmektedir. Dört yapraklı yonca formundaki haç içerisinde yer alan imparatorun tasvirinde imparatorluk kostüm ve aksesuarlarının tüm detayları verilmiştir. İmparatorun iki sıradan oluşan üçer nokta bezemeli imparatorluk kostümü oldukça küçük olan betim alanına rağmen ince işçilik sergilenerek sunulmuştur. İmparatorun başındaki haç motifli tacı ve üzerindeki kostümü imparatorluk ideolojisinin görsel vurgusu anlamında ortaya çıkmaktadır.

Erken Bizans dönemi gümüş sikkesi hexagram tedavülden kaldırılarak yerine miliaresion gümüş sikke birimi bastırılmıştır. III. Leon'un oğlu V. Konstantinos'la ortak

---

<sup>7</sup> Entelektüel yaşamda yeni ve akıcı bir gelişme gösteren, üretim ve sanat eserlerinde yeni canlanan bu döneme ait elyazmalar, ikonalar, fildişi objeler, anıtsal resimler son derece özgündür ve nitelikli işçilik sergilemektedirler.

<sup>8</sup> H. Maguire söz konusu çalışmasında; Makedonya Hanedanı dönemi eserlerinin sunduğu üslubun, antik dönem sanatının bilinçli olarak yeniden canlandırılması ya da sadece önemini yitirmiş klasik geleneğin son izleri olup olmadıkları konusunu araştırmaktadır (Maguire 1994, 105).

<sup>9</sup> Hanedanın kurucusu imparator Makedonya'lı I. Basileios (867-886) olup daha sonra II. Nikephoros Phokas, I. Ioannes Çimiskes ve II. Basileios da tahta çıkmıştır (Bayet 2009, 79).

<sup>10</sup> Herakleios'un 615 yılında tedavüle soktuğu gümüş sikke birimi hexagram 7. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır. İlk olarak 720 yılında III. Leon döneminde seremoni için basılan yeni gümüş sikke birimi miliaresion ise 830 yılından 11. yüzyılın sonuna kadar sirkülasyonda kalarak, hexagram biriminin yerini almıştır. Yeni gümüş sikke tipi miliaresion, hexagram'dan geniş ebatla ve daha ince yapıdadır. 1092 yılında I. Aleksios Komnenos'un sikke reformu sonrasında miliaresion biriminin yerini farklı gram ağırlığında, çukur billon trachy alır. Yunanca bir terim olan miliaresion isminin kaynağını Latince miliarensis kelimesinden alır.

iktidarı döneminde, 720 yılında yeni bir sikke birimi, miliaresion, tedavüle sokulmuştur. Miliaresion'un arka yüzde yer alan beş sıralı yazıtta imparatorun ismi ve unvanları yer almaktadır. P. Grierson; hexagramdan daha ince ve geniş olan miliaresion'un Sasani dirhem'inden etkilenecek basılan İslami sikke dirhem gibi hükümdar tasvirine sahip olmadığını, sadece haç motifi ve imparatorların isim ve ünvanlarını yer aldığından bahseder (Grierson 1999, 13-14). P. Grierson, Makedonya Rönesansı ile birlikte, 10. yüzyılda, miliaresion biriminin çok daha ayrıntıyla bezenmiş ve süslü haç motifiyle sunulduğunu, İsa ve imparator büstünün eklenmesiyle ise çok daha etkileyici hale getirildiğini belirtir (Grierson 1999, 14).

II. Romanos döneminde bilinen miliaresion örneği olmamakla birlikte II. Nikephoros ve I. Ioannes Çimiskes iktidarlarında basılan gümüş sikkeler bulunmaktadır. II. Nikephoros Phokas ve I. Ioannes Çimiskes iktidarlarında basılan miliaresion biriminde, madalyon formunda imparator portresi farklı tiplerde tekrar ortaya çıkmıştır. P. Grierson; ortak imparatorlar olarak ilan II. Basileios ve VIII. Konstantinos'un isimlerine gümüş sikkelerde bilinçli olarak yer verilmemesi ve özellikle autokrator ünvanının vurgulanmasını ise siyasi propaganda amaçlı kullanım yönelimine vermektedir (Grierson 1982, 181). II. Nikephoros Phokas iktidarı naip imparator olarak elinde tutmaktadır ve genç varislerin başlarına gelecek kötü bir sondan etkileneceğini bilmektedir. Bu duruma rağmen adına basılan gümüş sikkelerde varis imparatorların isim ve unvanlarını özellikle koydurmayarak tek hâkim kişi olarak kendi varlığını vurgulamak istemiş olmalıdır

VII. Konstantinos-I. Romanos dönemine ait bir grup miliaresion sikkesi – Sınıf V'in arka yüzünde yer alan oval bir madalyon içerisinde I. Romanos'un uzun sakallı büstü potent haçın kesişen kolları arasına yerleştirilmiştir (Grierson 1973, 556, Pl. XXXVII, 20.5, 20.6, 20.10; Grierson 1982, Pl. 44, 804; Ratto 1959, PL XLIV, 1895-1896). 931-944 yılları arasına tarihlenen Sınıf V grubu gümüş sikkeler, haç kollarının kesişen merkez bölümüne farklı tipte bir madalyon içerisine yerleştirilmiş imparator büstlerinin başlangıcıdır<sup>11</sup>. Bu tipin farklı versiyonları II. Nikephoros Phokas ve ardılı I. Ioannes Çimiskes iktidarlarında basılan gümüş sikkelerde kullanılmıştır (Demirel Gökalp 2015; Grierson 1973, Pl XLI, 6.1, 6.12; Pl. XLII, 7a.1, 7b.1, 7c; Grierson 1982,

<sup>11</sup> Aslında potent haçın kesişen kollarında oval bir madalyon içerisinde yer alan İsa büstü bu tiplerin prototipi olmalıdır. İmparator Aleksandros (912-913) dönemine ait nadir basım miliaresion sikkesinin ön yüzünde yer alan bu tasvir tipinin sonraki dönemlerde tekrar kullanımı görülmemekle birlikte, 10. ve 11. yüzyıllarda basılan gümüş sikkeler için öncü rol oynadığı düşünülebilir (Grierson 1973, 525, Pl. XXXV, 3; Grierson 1982, Pl. 44, 800). Yaklaşık bir yıl iktidarda kalmış bir imparator döneminde ilk defa kullanılan bu tipin kutsal kişilerin büstleri bakımından tekrar kullanımı olmamakla birlikte imparator büstlerinin farklı formdaki, oval, daire ya da dört yarım daireden oluşan haç madalyonlar içerisine yerleştirilmesi sikke ikonografisinde özgün bir tasarım yaratmaktadır. I. Romanos döneminde basılan gümüş sikkelerde yer alan haç formun ortasına yerleştirilmiş imparator büst tasvirinin daha sonra II. Nikephoros Phokas ve I. Ioannes Çimiskes iktidarlarında da devam ettiği görülmektedir (Nelson 2011-2012,177).

806-807; Ratto 1959, PL. XLIV, no. 1913, XLV, no. 1919; Bateson-Campbell 1998, 97, Plate 15, 2; Longuet 1961, Plate IX, no. 142). 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenen gümüş sikkeler incelendiğinde ise arka yüzde yer alan potent haç<sup>12</sup> tasvirinin yerini oldukça ince detaylarla süslenmiş ve haç kollarının sade bir biçimde kapatılmasının yerine minik haç motiflerinin kullanımının tercih edildiği görülmektedir (Ünal 2012, 69, 71, Levha 32-33, 160-161, 164; Ratto 1959, PL. XLV, no. 1946-1950). Son derece süslü bir üslupla sunulmuş haç motifi sadece gümüş sikkelerde görülmemiş, Anonim Follis H ve I Sınıfı bakır sikkelerde de yer verilmiştir (Grierson 1973, Pl LXVIII, H.5-7, I.2, I.58; Grierson 1982, Pl. 57, 991(H), 992(I); Ünal 2012, 84-86, Levha 59-65, 272-302; Gökalp 2009, 120-121, Levha 49, 799, 803, 815).

### **Miliaresion (AR)<sup>13</sup>**

#### **Konstantinopolis, (963-969)**

**Ön Yüz:** İki basamak üzerindeki küreden yükselen ve kolları minik haç motifleriyle son bulan haçın merkezinde II. Nikephoros Phokas'ın büstü yer almaktadır. Dört yarım daire biçiminde dilime ayrılmış haçın merkezinde betimlenen imparatorun üzerinde değerli taşlarla bezenmiş izlenimini nokta bezemelerle veren loros<sup>14</sup>, başında haç ve iki yanında pendilia<sup>15</sup> ile süslü taç vardır. İmparatorun başının her iki yanında iki sıralı harf ile isminin kısaltması bulunmaktadır. Üç sıralı nokta bezemenin iki sırası seçilebilmektedir. Üç sıralı nokta bordürün orta sırasında yer alan sekiz adet daire süslemenin üç adedi seçilmektedir (Whitting 1973, 182, no. 295-296)<sup>16</sup>.

**+IhSÇSXRI CTÇS NICA**

**Arka Yüz:** Beş sıralı yazıt üç sıra noktalı bordür içerisinde yer almaktadır. En iç sıradaki nokta bordür ise sekiz adet minik küre motifiyle süslenmiştir (Goodacre, 1971 210, 3).

**+NICHF' / ENX.ΩAVTO / CRAT'EVSEb' / bASILEVS / RΩMAIOΩ'**

---

<sup>12</sup> Bkz; Ünal 2006, 226, dipnot 16.

<sup>13</sup> Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesi'nde yer alan gümüş sikke miliaresion'u incelemem konusunda gösterdiği sabır ve verdiği destek için sikke seksiyonu sorumlusu Arkeolog Aytekin Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.

<sup>14</sup> Bkz; Ünal 2006, 224-225, dipnot 11.

<sup>15</sup> Bkz; Ünal 2006, 229, dipnot 25.

<sup>16</sup> Bkz; Grierson 1982, 368, Pl 44, 806; Alteri 1990, 78-79, n. 20; Tekin 1999, 171, Levha XVII, no. 192-193-194; Bateson-Campbell 1998, 96, Plate 15, 3; Wroth 1966, 472-473, Plate LIV, 6; Bordea-Ocheșeanu-Popeea 2004, 133, no. 1072; Sear 2006, 343, no. 1781; Tolstoy 1991, 50, 136, Table 78, no. 6; Sabatier 1955, 137-138).

*Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesinden II. Nikephoros Phokas (963-969).....*



**Miliarsion (AR), Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesi, 21 mm çap, 2.30 gram ağırlık, Envanter No. 2722<sup>17</sup>.**



**Miliarsion (AR), Kütahya Müzesi, 23 mm çap, 2,95 gram ağırlık, Envanter No. 5581, Ref.: DOC 3/1, 585, no. 6.1 (Demirel Gökalp arşivi)<sup>18</sup>.**

<sup>17</sup> Sikkenin orijinal çapı 21 mm olup, üzerinde yer alan tasvirin ayrıntıyla sunulması bakımından büyütülerek verilmiştir.

<sup>18</sup> Çalışmasında yer alan Kütahya Müzesi'ndeki miliarsion sikkesinin bilgilerini ve fotoğrafını paylaşarak desteğini esirgemeyen sevgili meslektaşım Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'a teşekkürlerimi sunarım (Demirel Gökalp 2015, poster sunum).

H. Goodacre çalışmasında, dört dairesel dilimden oluşan madalyon formunun, sanat tarihçi N. B. Schlumberger tarafından Gerçek Haç parçasını içeren rölikeri ifade ettiğini iddia eden yorumundan bahsetmektedir. Çok hürmet gören bu objeyi tören haçının merkezine yerleştirmenin ve kapağını iktidarda olan imparatorun tasviri ile süslemenin Bizans geleneği olduğunu açıklamaktadır (Goodacre 1971, 210). H. Goodacre'nin aktardığı N. B. Schlumberger'in bahsettiği tipte rölikerler Bizans İmparatorluğu döneminde sıklıkla rastlanan kutsal objelerdir. P. D. Whitting de çalışmasında natürel üslupta yapılan imparatorun büstünün saygı gösterilen bir rölik formunda sunulduğunu söylemektedir (Whitting 1973, 182, no. 295-296; Wroth 1966, 472, dipnot 2). Orta Bizans Dönemi sikkelerinde yer alan haç tasvirlerinin bazı ilginç örneklerine imparator büstünün eşlik ettiği görülmektedir. N. B. Schlumberger'in çalışmasında bahsettiği ve A. Ginnasi'nin makalesinde de ayrıntıyla işlenen röliker ve sikke örnekleri arasındaki üslup birlikteliği, Orta Bizans Döneminde imparatorluk siyasi propagandası için önemli bir araç olan sikke tasvirleriyle röliker gibi kutsal objeler arasında bağı sergilemektedir (Ginnasi 2009, 97-130, Fig. 1-16).

Enkolpion örneklerinde de sıklıkla rastlanan dört parça dairesel form göğüs üzerinde taşınan, üzerinde yer alan kutsal kişi betimi ya da bir kutu işlevinde olup içerisinde yer alan kutsal obje ile taşıyanı ruhani anlamda destekler ve kötülüklerden korur. İsa, Meryem ve Azizler ise enkolpia<sup>19</sup> üzerinde en çok tercih edilen kutsal kişi tasvirleridir. Dört yapraklı yonca formu enkolpion örneklerine farklı dönemler ve bölgelerde rastlanmaktadır<sup>20</sup>. Dört yaprak formu haç motifinin 10. ve 11. yüzyıllara ait çeşitli eserlerde de kullanılmış olması dönemin özel bir tasvir unsuru olabileceği algısını yaratmaktadır<sup>21</sup>.

---

<sup>19</sup> Enkolpion:tekil, Enkolpia: çoğul

<sup>20</sup> 12. yüzyıla ait enkolpion örneği için bakınız: Wixom 1997, 497, no. 333.

<sup>21</sup> Kuzey İtalya, muhtemelen Venedik, bölgesine ait 10.-11. yüzyıllara tarihlenen mermer levha üzerinde yer alan süslemelerin, özellikle dört yaprak formu haç motifinin tipik Orta Bizans Dönemi tasvir unsuru olduğu vurgulanmaktadır (Alchermes 1997, 452, no.292). Bu tip formda üretilen enkolpia ise Bizans İmparatorluğunun sınırlarını aşarak kullanılmıştır. Gürcistan'da bulunan örneklerin Bizans İmparatorluğundan hediye olarak gönderildiği ya da Bizans üslubu örnek alınarak yerel üreticiler tarafından yapıldığı konusunda düşünceler bulunmaktadır (Anderson. 1997, 342, no. 230). Özellikle, 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başlarına tarihlenen Gürcistan, Bulgaristan, Ukrayna ve Latin Batı'da bulunan örnekleri, Bizans İmparatorluğu etkisindeki alanlara yayıldığını, hatta hediye olarak gönderildiklerini düşündürmektedir (Boyd 1997, 162).





Ön



Arka

**Dört Yapraklı Yonca Formlu Enkolpion<sup>22</sup>. Bizans-Konstantinopolis, 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başı<sup>23</sup> (Boyd 1997, 162, no. 109).**

<sup>22</sup> Göğüs üzerinde taşınan ve üzerinde Hristiyan inancı doğrultusunda kutsal kişi tasvirleri yer alan enkolpion'un, taşıyan kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılırdı. Bazı enkolpion'ların (enkolpia) ise röliker olarak işlevleri vardır. Kimi zaman mücevher gibi göğüs üzerinde taşınan kutsal bir obje kimi zaman da içerisinde yer alan rölikle birlikte ruhani korumaya ihtiyacı duyan son derece dindar kişiler için önemli olan enkolpion, Bizans sanat objeleri içerisinde dikkat çekmektedir. İsa ve Meryem en çok kullanılan ve tercih edilen tasvirler olmakla birlikte enkolpionlar üzerinde Azizler Demetrios ve Georgios gibi önemli azizlerin betimleri de yer almaktadır (Boyd 1997, 162).

<sup>23</sup> Kolye ucu olarak kullanılan enkolpion'un içerisinde haç formlu bölümü röliğin saklanması sağlamaktadır. Ön yüzde İsa souppedion üzerinde sol elinde Kutsal Kitap taşımakta ve sağ eli ise takdis pozisyonundadır. Her iki yanında yer alan tasvirler ise Aziz Pavlos ve Aziz Petros'a aittir. Arka yüzde Meryem Blakhernitissa ve iki yanında İncil yazarları İoannes ve Luka yer almaktadır. Altın ve gümüş yaldızlı enkolpion, cloisonne tekniğinde yapılmıştır. Enkolpion, arka fonu olan altın üzerinde yer alan tasvirleriyle zemine gömülmüş izlenimi vermektedir. Enkolpion üzerindeki oldukça küçük işlenmiş figürler sade bir üslup sergilemektedirler. S. A. Boyd, figürlerin ve kostümlerin son derece sade üslupla yapılmasından dolayı Venedik'te bulunan VI. Leon'un tacındaki 9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl başına tarihlenen mine işi süslemelerle yakın ilişki içerisinde olduğunu belirtir. Bununla birlikte, S. A. Boyd enkolpion'da yer alan boş altın zemin üzerine gömülmüş mine tekniğiyle yapılan ve Senkschmelz olarak adlandırılan British Museum'da yer alan haçlardaki tasvirlerle benzerliğini vurgulayan D. Buckton'dan bahsederek, benzer üsluba sahip bu enkolpion'un da 1000 yıllarına tarihlendirilebileceğini söyler (Boyd 1997, 162, Buckton 1994, 150-151, no. 165).



Detay

**Röliker Haç-Gerçek Haç Parçasını koruyan Röliker. Güney İtalya (?), 1200 civarı<sup>24</sup> (Cormack-Vassilaki 2009, 221, no.188).**

Yarım daire formlu kollardan oluşan haç motifinin içerisinde imparator portresi bulunmaktadır. İmparatorun tacının üzerinde haç, haç formun yan kollarının dış cephelerinde nokta bezemelerden oluşan birer haç ve tasvirin en üst bölümünde yer alan haçla birlikte bu sikke İkonoklazma Dönemi sonrasında sanat eserlerine büyük bir yoğunlukla giren Hristiyan unsurların ve sembollerin vurgulanmasını açıkça sergilemektedir. İkonoklazma döneminde kutsal kişilerin tasvirlerine hürmet edilmesi ve üzerlerinde bu tip tasvirlerin olduğu objelerin üretilmesi yasaklanmış olduğu için, bu dönemde Hristiyanlık sembolü olarak özellikle haç motifi önem ve yoğunluk kazanmıştır. İkonoklazma döneminin getirdiği tasvir yasağının etkisiyle birlikte haç

<sup>24</sup> İçerisinde Gerçek Haç parçası saklanmak üzere gümüş yaldızlı ve mineli rölikerin ön yüzünde yer alan dört yaprak formundaki haç süslemesi ise motifin sonraki dönemlerde de röliker süslemelerinde kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Her bir yarım daire haç kolunun içerisinde yer alan mine tekniğiyle yapılmış minik haç motifleri ise vurgulanan kutsal sembolü ifade etmektedir. Ortasında Aziz Niholaos tasvirli cameo'nun yerleştirildiği yarım daire formlu haç kollarına sahip obje büyük olasılıkla 12. yüzyıla tarihlenmektedir (Bank 1978, 300-301, no. 157-, 158). Söz konusu objenin yarım daire kollarına sahip haç formu, üslubun 12. Yüzyılda kullanımına dair farklı bir örnektir.

motifi anıtsal resim sanatından küçük el sanatı ürünlerine kadar birçok yerde kullanılmıştır. İkona karşıtı ve kutsal kişi tasvirlerinin yasaklandığı bu hassas dönemde ruhani kimlik, özellikle haç sembolüne ağırlık vererek, sanatın hemen her kolunda üretilen eserlerde bu motif vurgulanarak, figürlü tasvirlerin yerini almıştır. İkonoklazma Döneminin 843 yılında sona ermesi ve kutsal kişi tasvirlerine hürmet edilmesi yasağının ortadan kalkmasıyla Bizans İmparatorluğu sanatı yeni bir sürece girmiştir. Tahta çıkan Makedonya Hanedanı üyelerinin sanat eserleri ve üretimlerine olan ilgileri ise bu yeni süreci desteklemiştir. Sikke tasvirlerinde de bu yoğun ilginin yansımaları hissedilmektedir. Makedonya Hanedanı ve arkasından Komnenoslar iktidarıyla devam eden sanatsal süreçte İkonoklazma Dönemine tepki olarak klasik dönemin natürel üslubu canlanarak geri gelmiştir.

Tasvirin merkezinde imparator büstü yer almakla birlikte figür bir haç formu içerisine yerleştirilerek formun çevresi de çeşitli haç motiflerle süslenecek şekilde desteklenmiştir. Sikkelerin sahip olduğu oldukça dar olan alan göz önüne alındığında bir haç formu içerisine yerleştirilen imparatorun büstünün oldukça ince işçilik ve özenle tasvir edilmesi ilgi çekmektedir. Bu kadar küçük bir alanda tasvir edilen imparatorun kostümü ve aksesuarları ise hassasiyetle vurgulanmıştır. Nokta bezemelerle süslü kostümü ve yine nokta bezemelerden oluşan pendilia'lı ve en üst kısmında haç motifiyle birlikte tacı dikkatli bir çalışmayı sergilemektedir. İmparatorun büstü iki basamak üzerindeki bir küreden yükselen yarım dairelerden oluşan bir haç formundaki çerçeve içerisine alınmış ve bu nokta bezeme ile oluşturulmuş haç çerçevenin iki yan ve üst kısmına minik haç motifleri yerleştirilmiştir. Sikkede yer alan tasvir bir bütün olarak ele alındığında, en önemli dini sembollerden olan haç motifinin farklı biçimlerde olmak üzere bilinçli olarak yoğun bir üslupla sunulması dikkat çekmektedir. Ait olduğu dönemin özgün ve sık tekrarlanmayan betim üslubu olarak Bizans sikke ikonografisinde yerini alan miliariesion sikkesindeki bu tasvir oldukça ilgi çekicidir.

Makedonya Rönesansı olarak tanımlanan klasik dönem sanat ruhunun ve eserlerinin tekrar yorumlanması dönemin tüm objelerinde yer almaktadır. Bu döneme ait enkolpion ve miliariesion sikkesindeki dört yapraklı yonca formu haç motifinin kullanımı dini ve siyasi propaganda amaçlıdır. Ortodoks dininin kutsal sembollerinden ve özellikle tasvir karşıtı İkonoklazma Döneminde en çok kullanılan motif olan haçın, göğüste taşınan ve kutsal muhafaza işlevli enkolpion ve miliariesion sikkesinde kullanımı dini propaganda amacına hizmet etmektedir. Miliariesion sikkesinde merkezde yer alan ve odak noktası olan imparatorun portresinin ise yine dört yapraklı yonca formu bir haç içerisinde sunulması ise ruhani desteği aldığını vurgulamak isteyen, yeryüzünde göksel gücün tek yansıması imparatorun siyasi nüfuzunu da desteklemektedir. Muhtemelen, bilinçli bir düşünce ve siyasi program çerçevesinde imparator büstü dört yapraklı yonca formundaki haç içerisine yerleştirilerek, naip imparator meşruiyetini halka ruhani desteği aldığını belirterek kabul ettirmeye çalışmaktadır. Döneme ait yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre oldukça dindar bir kişi olan II. Nikephoros Phokas'ın bu tasviri gümüş sikkesinde kullanılması ise hiç de

şaşırtıcı değildir. Bizans sikkeleri ait oldukları dönemin ekonomik, siyasi ve kültürel ortamını sergileyen önemli objeler oldukları gibi, siyasi otoritenin gücünü vurgulamak, halka benimseterek iktidarlarını kabul ettirmek anlamında da önemli görev üstlendikleri çok açıktır.

### SÖZLÜK<sup>25</sup>

**Billon:** 13. yüzyıldan sonra batı darphanelerinde basılan gümüş-bakır alaşımında % 50'den az gümüş kapsayan sikke birimi için kullanılan terimdir. Aynı ya da daha fazla oranda ve genellikle bakır olmak üzere metal içerikle yapılan gümüş alaşımli sikke birimi. Billon trakhea yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir.

**Follis:** Latince; para kesesi anlamındadır, fakat Bizans döneminde bakır sikkenin geniş ölçü birimlerinde 40 *nummi* değerinde kullanılmıştır.

**Hexagram:** Eken Bizans Dönemi gümüş sikke birimi.

**Histamenon:** Orta Bizans döneminde basılan, tam ağırlıktaki altın *nomisma* için kullanılmıştır.

**Miliaresion (Latince *miliarese*):** Altın sikke/*Solidus*'un 1/12'si değerindeki gümüş sikke birimi.

**Souppedion:** Tasvirlerde İsa, Meryem ve Azizlerin üzerinde durduğu dikdörtgen, kare ya da yuvarlak şekilli kaide.

**Tetarteron:** II. Nikephoros tarafından tedavüle sokulan düşük ağırlıktaki altın sikke/*nomisma*.

**Trachy:** 11. ve 14. yüzyıllar arasında basılan içbükey sikkeler için kullanılan Yunanca terim. Elektron, *billon* ya da bakır sikkelerdir.

### KAYNAKÇA

- ALCHERMES 1997 Joseph. D. Alchermes, "292.Trasenna Panel", H. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*. (New York 1997), 452.
- ANDERSON 1997 Jeffrey. C. Anderson, "230. Enkolpion with Anastasis", H. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*. (New York 1997), 342.
- ALTERI 1990 Giancarlo Alteri, "Immagini della storia sulle monete bizantine", *Splendori di Bisanzio*, (Milano 1990), 71-93.

---

<sup>25</sup> Hazırlanan Sözlük; P. Grierson 1999, 53-60 ve ODB 1991 kaynaklardaki terimlerin açıklandığı bölümlerin çevirilerinin yapıp kısaca derlenmesinden oluşturulmuştur.

*Balıkesir, Kuva-yi Milliye Müzesinden II. Nikephoros Phokas (963-969).....*

- BANK 1978 Alice Bank, Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums, New York 1978.
- BATESON-CAMPBELL 1998 J.D. Bateson-I.G. Campbell, Byzantine and Early Medieval Western European Coins in the Hunter Coin Cabinet University of Glasgow, London 1998.
- BAYET 2009 Charles Bayet, Byzantine Art, New York 2009.
- BORDEA-O.-POPEEA 2004 G. Bordea-R. Ocheşeanu-A. Popeea, Monnaies Byzantines du Musée de Constanta (Roumanie), Wetteren 2004.
- BOYD 1997 S. A. Boyd, "109.Quatrefoil Enkolpion", H. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*. (New York 1997), 162.
- BUCKTON 1994 David Buckton, Byzantium-Treasures of Byzantine Art and Culture, London 1994.
- CORMACK 2009 Robin Cormack- Maria Vassilaki (ed.), Byzantium 330-1453, London 2009.
- DIEHL 2006 Charles Diehl, Bizans İmparatorluğunun Tarihi, İstanbul 2006.
- GINNASI 2009 Andrea Ginnasi, "La Stavroteca di Limburg An-Der-Lahn: Devozione E Lusso Nel Mondo Bizantino", *ACME-Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano LXII-1-Gennasio-Aprile*, (Milano 2009), 97-130.
- GOODACRE 1971 Hugh Goodacre, A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire, London 1971.
- GÖKALP 2009 Zeliha Demirel Gökalp, Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri, Ankara 2009.
- GÖKALP 2015 Zeliha Demirel Gökalp, Byzantine Coins in the Kütahya Museum-Turkey, XV International Numismatic Congress 21-25 September, Taormina 2015 (poster).
- GRIERSON 1973 Philip Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection (DOC), Volume Three, Part Two, Leo III to Nicephorus III 717-1081, Washington D.C. 1973.
- GRIERSON 1982 Philip Grierson, Byzantine Coins, California 1982.
- GRIERSON 1999 Philip Grierson, Byzantine Coinage, Washington D.C. 1999.

Ceren Ünal

- HERRIN 2010 Judith Herrin, Bizans, İstanbul 2010.
- LEVTCHENKO 2007 M. V. Levtschenko, Bizans Tarihi, İstanbul 2007.
- LONGUET 1961 Henry Longuet, Introduction à la Numismatique Byzantine, London 1961.
- MAGUIRE 1994 Henry Maguire, "Epigrams, Art, and the Macedonian Renaissance", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 48 (Washington D.C. 1994), 105-115.
- NELSON 2012 Robert S. Nelson, "And So, With the Help of God": The Byzantine Art of War in the Tenth Century, *DOP* 65-66 (Washington D.C. 2011-2012), 169-192.
- NORWICH 2013 J. J. Norwich, Bizans-Yükseliş Dönemi (MS 803-1081), İstanbul 2013.
- ODB 1991 A. M. Talbot-A. Kazhdan eds., The Oxford Dictionary of Byzantium 3 Vols, New York 1991.
- OSTROGORSKY 1995 Georg Ostrogorskys, Bizans Devleti Tarihi, F. Işıltan (çev.), Ankara 1995.
- RATTO 1959 Rodolfo Ratto, Monnaies Byzantines, Amsterdam 1959.
- SABATIER 1955 J. Sabatier, Monnaies Byzantines, Graz 1955.
- SEAR 2006 David R. Sear, Description Generale des Byzantine Coins, London 2006.
- ÜNAL 2006 Ceren ÜNAL, "Geç Roma İmparatorluğundan Erken Dönem Bizans İmparatorluğuna Geçiş Sürecinde Basılan Sikke Tasvirlerinde İmparator Kostüm ve Aksesuarları", Olba XIII-Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezi, Mersin, 2006, 221-234.
- ÜNAL 2012 Ceren Ünal, Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri, Manisa 2012.
- TEKİN 1999 Oğuz Tekin, Bizans Sikkeleri, İstanbul 1999.
- TOLSTOY 1991 I.I. Tolstoy, Byzantine Coins, Barnaul 1991.
- WIXOM 1997 William D. Wixom, "333.Enkulpion", H. Evans (ed.), *The Glory of Byzantium*. (New York 1997), 497.
- WHITTING 1973 P. D. Whitting, Byzantine Coins, New York 1973.
- WROTH 1966 Warwick Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, Chicago 1966.